

Név: **Id. Visky Ferenc**

Született: 1918. július 1.

Születési hely: Egri (Szatmár megye)

Állampolgárság: Román

Nemzetiség: Magyar

Vallás: Református

Családi állapot: Nős

Gyermek: 7

Foglalkozás: Református lelkipásztor

Ítélet: 22 év

...A hír megerősítette bennünk, amit
úgyis tudtunk. Rövidesen rajtunk a sor...

Édesapám református lelkipásztor volt. Középiskolai tanulmányaimat a szatmári Kölcsey Ferenc gimnáziumban, teológiai tanulmányaimat pedig a debreceni Tisza István Tudományegyetemen végeztem. Nagyszalontán kezdtem, innen Nyüved majd Magyarkére kerültem.

1958 pünkösdje gazdagon köszöntött reánk. Magyarkéren, egy romániai kis faluban már mutatkoztak a gyülekezet életében a megújulás jelei. A falu nagy „halai”, az alkoholisták közül is némelyek felismerték Krisztusban Szabadítójukat.

Egy nap levelet hozott a posta. Rendhagyót. Egy lelkészársam felesége ezt írja:

„Ma éjjel súlyos beteg, tbc-kavernás férjemet elhurcolta a securitate, a titkos rendőrség. Ha nem hinném azt, Aki negyednaposan is kihozta Lázárt sírjából, többé nem remélhetném vele e földön a viszontlátást. Ámde hiszem...”

A hír megerősítette bennünk, amit úgyis tudtunk. Rövidesen rajtunk a sor. Megindultak a masszív letartóztatások. A falu népe még mindig vonakodott vállalni a kollektív nyomorúságot, a mezőgazdaság kolhozosításában. Dúlt az ideológiai harc is. A kommunista rendszer meg akarta semmisíteni a legádázabb ellenségnek tartott keresztyén hívő közösségeket.

Csaknem egy hónap telt el. A romániai református egyházban a megújulási evangéliumi mozgalom néhány tagját már rács mögé tették. Naponként szorongtunk, nehogy kimaradjunk a letartóztatásból, hátha nem lesz erőnk hitünkben megállni a „szabad életben”.

A letartóztatás szálai a messzi múltba nyúlnak vissza. A romániai bethánistáknak nevezett magyar reformátusok letartóztatásának meg volt az egyházi és állami háttere. Már a század legeleje óta a liberális, vaskalapos, száraz hagyo-

mányokon tengődő formalista egyházi élettel szemben egy evangéliumi-hitvallási irányzat jelentkezik a *semper reformanda** igényével. Ez az evangéliumi indíttatású megújulási munka az egyház állandó, folyamatos, normális és nem rendkívüli rendjének ismerte fel az *in capite et membris*** reformációt.

Az ébredés dr. Szabó Aladár és dr. Kecskeméthy István teológiai professzorok nevéhez fűződik. Ők alapítják meg az első CE Bethánia Szövetséget, azzal a szándékkal, hogy meleg otthona legyen az egyházban az evangélium hirdetőjének, a közösségi és szeretetszolgálat megélésének. A mustármagnyi munka a negyvenes évek folyamán, szinte az egész egyházat átfogó fává terebélyesedett. Egyre többen ismerték föl mind egyéni, mind pedig közösségi életükben: csak az evangéliumi keskeny út megtartó erő, mind az egyház, mind a magyar nemzeti hitünk megtartására nézve. Ez az egzisztenciális felismerés valóban történelminek bizonyult, hiszen a bolsevista szovjet hatalom, a második világháborúval már elérte Közép-Kelet-Európát, sőt a nyugatot is veszélyeztette.

A szovjet diktatúra totális hatalma radikális tisztogatásba kezdett minden lerohant államban. 1949-től feloszlattott minden egyesületi, szövetségi munkát, az osztályhatalmi társadalom felsőbbrendűségét hirdette, és csupán a kultikus egyházi élet iránt volt „nagylelkűen” türelmes.

Egyházunkat készületlenül érte a keleti veszedelem. Megriadt állapotában, az új ateista marxista ideológiával párhuzamosan, egyeztető műveletbe kezdett. Teológiailag is igazolni kívánta az osztályhatalmi társadalom felsőbbrendűségét és a „szolgáló teológia és egyház” modelljét állította követendő példának. Sőt, kiváltságnak tekintette, ha a bűnbánat könnyei között tolhatta az állam szekerét. Az új szovjet típusú államrendszer mindezt kegyesen megengedte neki. Az egyház vezetői nyilvánosan bocsánatot kértek a keletről jövő veszedelemmel kapcsolatos múltbeli kijelentéseikért. A lutheri látásnak egyik tételét igyekezett tel-

* *semper reformanda* – *lat.* mindent megújítani

** *in capite et membris* – *lat.* elöljáróiban és tagjaiban egyaránt

jesíteni: „A keresztyén ember szabadsága abban áll, hogy mindenkinek szolgálja” – elfelejtkezvén a gondolat második feléről: „A keresztyén ember mindefelett úr is, mert részesült Krisztusnak mindenüvé kiterjedő királyságában.” Így fordult el a szolgaság szolgáltsággá, szervilizmussá. A Krisztus királyságából fakadó intó-tiltakozó prófétai magatartás szinte teljesen elsikkadt. Azok, akik fel merték emelni szavukat, azok ellen hatalmi, adminisztratív eszközökkel léptek föl. Némelyek börtönbe, internálótáborokba kerültek. Voltak olyanok is, akik egyszerűen eltűntek, nyomuk veszett, mindmáig. (Például Papp Béla karczagi lelkipásztor, Gulyás Lajost az 1956-os forradalmi ténykedéséért kivégezték.)

Az egyház vezetői az 1956-os spontán népfelkelést, nem csak állam-, hanem ige- és szentlélek-ellenesnek bélyegezték. A forradalom leverése után még inkább felerősödött az egyház megújulását szorgalmazók elleni kampány. Az egyházi és állami sajtó hangzatos címek alatt uszítottak a már feloszlott, de szellemben mégis élő CE Bethánia ellen. Az egyik esperes (Fekete Sándor) folyamatos cikket közölt ilyen címek alatt: „A Bethánia egyházellenes”, „A Bethánia államellenes, béke-, kultúra- és népellenes, tagjai reakcióosok, a szocializmus szent ügyét eláruló ellenforradalmárok”.

Tehát a megújulást ellenző hang uralkodott a romániai református egyházban is. Az Igében és hitvallásaiban gondolkozók sorsát magyar kisebbségi helyzetük is súlyosbította. Kétszeresen is ellenségnek számítottak: mint hívő reformátusok és mint a kisebbségi nép tagjai. Kihallgatásaink során állandóan kibújít a „nacionalista” lóláb, az egyébként internacionalista párt-funkcionalistákból, még ha állambiztonsági egyenruhát hordtak is. Így kerülhetett a vádiratba az államforgató jelzők mellé a horthysta, irredenta minősítés is. A tökéletes vallásszabadságot biztosító állam népbírósága (persze katonai), nem hitbeli okokkal, hanem a már említettekkel indokolta az ítéletet.

A romániai református egyházban dr. Kecskeméthy István munkája folyamán az evangéliumi egyház-, nemzet-,

kultúralátás, sok küzdelem között, kezdte megérlelni gyümölcsét.

A negyvenes évek közepétől egyre több lelkipásztor is bekapcsolódik a munkába. Kiváló teológusok, közülük némelyek, mint az avasújvárosi Szabó Sándor és a nagybányai teológiai szenior, Gönczi Sándor, új életre jutással vallják az evangéliumot. A kolozsvári teológiai professzorok között is van jele az ébredéssel való rokonszenvnek. Ezek között különösen két nevet említünk: dr. Nagy Géza és dr. Horváth Jenő. Természetesen az az államhatalom, amely minden dicsőítést és magasztalást kizárólagosan a maga számára sajátít ki, nem nézhet jó szemmel azoknak a ténykedéseit, akik a kálvini látást vallották: *A világ theatrum gloriae Dei**. A letartóztatottak hangot adtak annak, hogy sem az egyháznak, sem a társadalomnak nem lehet egyetlen olyan területe sem, amely kivonhatná magát a Királyok Királyának szuverén uralkodása alól. Meg is kapták érte méltó jutalmukat.

Az ébredés izmosodó munkáját egyházi vezetőink úgy tekintik, mint az ősi református egyház sírásóját és szinte elsíratják az empirikus népegyházat. Fájdalmas, de mindmáigvalóan az egyház belső (*nota bene*: nem külső) szektásodását tartják a legsúlyosabb veszedelemnek. 1946-ban jubileumi gyűlésen emlékeznek meg a puritánokat elítélő szatmári zsinat háromszáz éves múltjáról s az atyáik sírját ékesítgetők megismétlik, egyelőre drasztikusabb intézkedések nélkül az 1646-ban hozott elítélő határozatot.

Ugyancsak ezen az ünnepi megemlékezésen hangzik el, a stóla-rendszer teljes mértékben eltörölni óhajtók ellenében, új ideológiai szókincsének ruhájában, egy lelkipásztor szájából: „A stóla-kérdés bérharc, s a fizetés megtagadására egyetlen válaszunk: a sztrájk.”

A növekvő fenyegetettség ellenére, az evangélium szerint gondolkodó lelkipásztorok, havonkénti igetanulmányozásra és imaközösségre jönnek össze. Az egésznapos alkalmon a Heidelbergi Kátét is tanulmányozzák és az előre kijelölt kérdéseket kötelezőszerűen egymásnak felmondják.

* *theatrum gloriae Dei* – *lat.* Isten dicsőségének színhelye

Imáikban hordozzák az egyház, a nép és az állam Isten szerinti munkáját. A találkozó gyülekezeti evangélizációval érnek véget. Arday Aladár püspök nem nézi mindig ellenséges szemmel ezt a munkát, pártfogója is a maga módján, de a végső következményeit nem tudja vállalni. Argay György evangélikus esperes is részt vesz az összejövetelek némelyikén, az ébredéssel rokonszenvező lelkipásztorait védelmezi az államhatalommal szemben. Az összejöveteleken részt vevő evangélikus lelkipásztorok letartóztatására nem is kerül sor.

Az államrendszer megszilárdítását célozták a lelkipásztorokat átképző tanfolyamok is. A részvétel kötelező volt. Az ötvenes évek legelején a nagyváradi Püspök-fürdőn felvonultatták a teológiai professzorokat, a békeharcos espereseket és más vezető személyiségeket. Az állam az egyházak mellett elküldte a maga embereit is. Jelen volt a kultusz miniszter, a nemzetiségi alminiszter, képviselők, egyházügyi inspektorok s mondanom sem kell, az állambiztonság emberei. A három-négyszáz fős csoportot igyekeztek meggyőzni a szocializmus felsőbbrendűségéről, a kollektív mezőgazdaság előnyeiről, no meg a kapitalisták által pénzelt bethánista lelkipásztorok egyház- és államellenes felforgató munkájuk veszedelméről. Ebbe a kampányba olyanok is bekapcsolódtak, akikről nehéz volt feltételezni, hogy meggyőződésük ellenére beszélnek így.

A konferencián nyíltan hangoztatták: a megjavulni nem akaró, makacs lelkipásztorok letartóztatása a küszöbön van.

Nagy meglepetésünkre, 1952-ben mégsem a rebellis lelkipásztorokat tartóztatják le, hanem a politikai múltjuk szerint, antikommunista magatartásuk miatt számontartottakat. Közülük olyanokat is elvittek, akiket eszközül használtak fel, az említett átképző tanfolyamon, a bethánisták ellen.

A magyarországi '56-os forradalom felgyorsította az eseményeket. A romániai államapparátus precedens-teremtőként fogta fel a megmozdulást. A mezőgazdaság szocializálása a vége felé tartott. A politikai ellenség szétzúzása

szinte befejeződött. Vezetői nagy részét kiirtották vagy mind börtönbe voltak már. Hátra volt még az ideológiai ellenség megsemmisítése. Ebbe a kategóriába kerültek a protestáns, neoprotestáns gyülekezetek aktív alakulatai is. A beidézések és kihallgatások sora kezdődött el, mind egyházi, mind pedig állambiztonsági vonalon. Az egyház vezetősége állandó nyomásnak volt kitéve (itt-ott nem is kellett nagy nyomás), hogy név szerint is listára kerüljenek a megbízhatatlan lelkipásztorok. 1957 tavaszán a nagyváradi egyházkerület vezetősége még egyszer megbeszélésre egybehívta az állam és egyház ellenségeinek tartott lelkipásztorokat. Az a megbeszélés nyilvánvalóvá tette, hogy nincs út visszafelé. A lelkipásztorok hivatkoztak az állam által is jóváhagyott státútumra, amely nem csak megengedi, de egyenesen elkötelezi a lelkipásztorokat a családlátogatás végzésére, a bibliaórák és vallásoktatás tartására, a lelki gondozás szükségességére. Az egyház vezetői viszont úgy vélekedtek, hogy ezek feladásával is támogatnunk kell mindenben a kommunista szocializmust, különben a rendszer haragját vonjuk magunkra, és akkor nem csak az állam által havonként adott fizetés-kiegészítés, a kongrua szűnne meg, hanem magának az egyháznak a léte is végveszélybe kerülne. Megisméltódott, mint a történelem folyamán oly gyakran, a kajafási figyelmeztetés: „Ha ekképpen hagyjuk őt [Jézust], [...] eljönnek majd a rómaiak és elveszik tőlünk mind e helyet [templomot], mind e népet.” (Jn 11,48)

Azt is hangoztatták, hogy családunk és gyermekeink érdeke is az, hogy ne kerüljünk börtönbe, sőt többet használhatunk az egyháznak, ha szabadon vagyunk, mint zár alatt. Arday Aladár püspök mindenkit megölelt és meghatottan vett búcsút tőlünk. Ez volt az utolsó találkozásunk. Ő többet tudhatott arról, hogy letartóztatásunk már csak napok-hetek kérdése csupán.

A sorok írójának volt alkalmunk még egyszer beszélni Buthi Sándorral, a későbbi nagyváradi püspökkel, a személyi ügyek irodájának vezetőjével, a káder felelősével. Későbbi protokoll osztályvezetővé szépült a nagyon rosszul hangzó káderes név. A püspöki hivatal folyosóján (ott talán

nem volt lehallgató készülék) elismerte: olyan hatással volt reá a beszélgetésünk, hogy akár meghalni is kész lenne Krisztus ügyéért. Hívtam őt a közös szolgálatra, mire így válaszolt: – Tudod, úgy érzem most még nincs elég erőm erre az útra! – Én sem vagyok hős – válaszoltam –, de minden napra meg fogjuk kapni a szükséges kegyelmet.

Ez volt az utolsó találkozásunk letartóztatásunk előtt.

Pünkösd másodnapját bensőségesen ünnepeltük telis-tele templomunkban. Egészen betöltött a középkori, Isten Szentlelkét hívó ének:

*Adj nekünk teljes örömet,
Idvesség-hozó kegyelmet;
Köztünk minden gyűlölséget
Ronts el, és adj egyességet.*

Búcsút vettünk a gyülekezettől, ki gondolta volna: ez az utolsó találkozásunk.

Otthonunkban tovább élt pünkösd öröme. A gyermekek hancúroztak az udvaron. A két legkisebb Péter és András (alig egy éves), ölünkben fecsegték a maguk nyelvén.

A pokol erői megirigyelték örömünket. Leszállt az est s mi még mindig a lelkészlak kertre néző ajtajában álltunk. Váratlanul, sötét árnyékok húznak felénk. Engem keresnek. Kezükben házkutatási engedély. Intenek, s ez azt jelenti, többé senki el nem hagyhatja helyét. Csak a gyermekek feködhetnek le. Valósággal, mintegy öten, megszállják szegényes meleg fészünköt. Mindent átkutatnak. Főleg könyveim és levelezésem érdekli őket. Bennem ott ül a szorongás: nehogy elrejtsem valahová, szokásuk szerint, pisztolyt és rendszergyálázó iratokat.

Éjjel két óra. A „bűnjelek” az íróasztalomon sorakoznak, jegyzőkönyvbe kerül minden könyv, minden levél. Tanúkkal együtt alá kell írnom: ez az, amit találtak. Feleségem mellett ülök az irodában egy lócán. Nem mozdulhatunk. Hátratett kezemről észrevétlen lehúzom a jegygyűrűm s a

feleségem kezébe csúsztatom. Éppen idejében. Tudomásra hozzák: velük kell mennem. Septében átöltözöm. A kicsiny gyermekágyak fölé hajolok. Megcsókolom utoljára mind a hetet. A legnagyobbik alig tíz éves. Feleséggemmel halkan könyörgünk. Ha itt már nem, a sötétség nélküli házban újra együtt.

Ponyvás kiskocsi áll a kapunk előtt. Beültetnek, közrefognak. Megadom magam, nem nekik. *Neki*, aki a föld Királyainak Fejedelme. Robog velünk a ponyvás halálkocsi a rossz, földes, erdei utakon. Vajon hová visznek? Reggeledik. A kocsi begördül egy járási székhely szekuközpontjának udvarába. A lépcsőkön revolverükkel hivalkodó sötét alakok várják újabb áldozatukat. A folyosó végén hatalmas, az egész teret betöltő embervér-piros betűk fogadnak: „Vigilentä!” A nekik szóló felhívást nekem szólóként olvasom. Még írásukban is Jézus szavát hallom: „Vigyázzatok és imádkozzatok...!” (Mt 26,41) A borzalmak házában, ez az első jele annak, hogy Megváltóm nem hagyott magamra. Olyan hatalmas, hogy ellenségeinken át is az ő szava szólhat. Vigilentä! Éberség!

Szembe ültetnek a fallal. Egy pocakos pisztolyos őr ügyel minden mozdulatomra. Alvatlan, elcsigázott vagyok. Egyre ismételve magamban Ézsaiás próféciaját: „Mint bárány, mely mészárszékre vitetik, és mint juh, mely meg-némul az őt nyírók előtt...” (Ézs 53,4)

Újból izgatott szaladgálás, járkálás. Ismét betuszkolnak a ponyvásba. Vajon hová...? A kocsiból nem látom a külvilágot. Mégis sejtem. A nagyvárad központi „Vágóhídra” visznek. Egy kisebből egy nagyobbba. Az óras út végtelennek tűnik. Ismét egy udvarra fordulunk be. Vaskapu, beton, szöges drótkerítés. Halálos csend. Csak az eget látom. Az örök sem beszélnek egymással. A mozdulatokból értik egymást. Ajtó nyílik s immár egy egyenruhás, tagbaszakadt kezébe kerül elcsigázott lényem. Gyakorlott mozdulatokkal végigtapogat. Mindent elszed: cipőfűző, nadrágszj, cipővas, mindez veszélyes lehet. Innen a halálba sem menekülhet senki. Kínzóinknak fogalmuk sincs: Jézus halála lett

menhelyünk. S akadálytalanul vagyunk halálában s egyben feltámadásában. (Róm 6,3-6). Kiszolgáltatottan és mégis Jézusban elrejtetten.

Sötét szemüveget húznak a fejemre. Már nem is látok és nem is mozdulhatok. Valaki megragadja a karom s a lépcsőkön lefelé visz.

Keze nyomásával jelzi: jobbra, balra, fel-le. A földszint-ről a pincébe visznek. Ennyit megállapíthatok biztosan. Annyi emberi tragédia színhelye. Mégsem vagyok egyedül. Érzem annak lábnyomait, Aki előttem járt. A csend, az elhordozhatatlanul démoni. Filcpapucsos öreink léptei nesztelenek. Megint egy ajtó. Az ör hirtelen lekapja fejemről a vakszemüveget. Egy keskeny, csupa beton cella tárul fel: kicsi vasrácsos ablak, két betonágy, rajta szalmazsák és pokróc. No meg egy fiatal ember. Ő is rab, egyetemista. Később kiderül: ő az én besúgóm, akit rámállítottak. Szegény, kétszeresen rab.

Jobban szétnézek új lakásomban. Már az ajtóban észrevettem, azt ami mosolyra készített. A meglepetés öröme jár át: kicsoda Pásztorom van nekem: betoncellában is legett... Társam meglepetve kérdez: – Kicsoda ön? Itt nem nevetni, hanem sírni szoktak. – Ágyamra ülve magyarázom: – Tudja, letartóztatásom előtt a húgyutak súlyos gyulladása kínozott. A tünete gyakori ingerencia. – A rabok szörnyű szenvedése éppen ebből adódott. Naponta egyszer engedélyezték a vécét. – „Mi lesz velem? – gondoltam. – Azok sorsára jutok, akiket elevenre mar a vizelet.” Amikor beléptem a cellába, az éjjeli edény integetett az ágyam mellett. – Mától rendelték el, hogy mindenik cellában legyen – világosított fel társam. – Látja – mondtam –, most tudtam meg, hogy Isten ilyen gyöngéden szeret, még egy éjjeli edényen át is.

Ennyi szeretetet csak hálától sirva-mosolyogva lehetett elhordozni.

Három hónapig tart a vallatás. Szüntelenül rajtam a vak szemüveg, amíg a kihallgatómhoz visznek. Vigasztalást ka-

pok itt is: vakon kell követnem Jézust! Ez az én gabbatám*, praetoriumom**. Az Ő ígérete: „A sötétség olyan, mint a világosság.” (Zsolt 138,12)

A vádak iszonyúak: az államrend megbontása, összeesküvés. A kapitális ítélet a kivégzés. Hajszál választ el a főbelövéstől. Műveletlen kihallgató tisztem szajkózza, amit beléverték. Az evangéliumból kapitalista politikát ferdít. Végül besorolnak a halálparagrafusba. A 203. paragrafusban a kezdő büntetés 15 év, a felső a halál. Végül is zátonyra fut a kísérlete, kivégzési szándéka, s „csak” a felső határnak maradok alig alatta. Ügyem itt lezárult. A kegyetlen kihallgatóm, így válaszolt. – Többé nem fogja meglátni a családját. Itt döglük meg!

Újabb kihallgatás. Egy főtiszt fejlevágatással fenyeget. Erőt nyerek a válasza: – A keresztyén mártírok vére mag. Gazdagabb lesz utánunk az aratás. – Meghökken. – „Né, ez az ember zsidó” – gondolám. – A fáraó marad alul – mondom –, nem Mózes! Mintha fény villanna át rajta, mosolyog. Hiába, aki Mózes népéhez tartozik, annak szekusként sem sikerül elfelejtenie származását. Úgy válunk el, mint akik értik egymást.

Újból a rabszállító kocsi. Letartóztatásunk óta most vagyunk először mindnyájan együtt. Szólni nem szabad, de egy-egy tekintetben is az erő sugárzik. Nyolcan vagyunk: öt lelkipásztor, három presbiter gazdálkodó-földműves. Fegyveres őrök kísérek a tárgyaló terembe. Zsúfolásig megtelt terem. Szeretteink is ott vannak. Épp csak rájuk esik tekintetünk. Magas rangú katonai bíróság. Zúg a vádirat: Állam- és kultúraellenesek! A szocializmus szent eszményeinek lábbal tiprói! A védők erőtlen magyarázkodásaira senki nem figyel. Az egész egy cirkusz, színház. Az ítéletet nem a bíróság mondja ki, vele csak kimondatják, ami előre készen van. A bíró utolsó kérdése: – Összeegyeztethető-e a keresztyén hit és a kommunizmus? – Semmiképpen! – feleli bennem az, Aki megtanít minden igazságra.

* gabbata – (az *arám* gabbeta szóból, jelentése: a domb, a magaslat) nagy kőlapokkal borított udvar, ahol Pilátus ítélőszéke állott

** praetorium – *lat.* római helytartó székhelye

18 évtől felfelé 22 évig kapjuk teljes vagyonekobzással a kényszermunkás büntetést. Fel sem tudjuk fogni a hallottakat. A teremben mély sóhajok és halk zokogások. Édesanyák, feleségek, testvérek...

Meg sem ölelhetjük testvéreinket, szeretteinket. Kicsi csomagjaikat nem vehetjük át. Siettetnek kifelé, hátulról lökdösnek. A vizsgálati fogságból az ítélet-végrehajtás börtönébe visznek. Hajunkat levágják, felvesszük a szürkecsíkos rabruhát, az idomtalan bűdös bakancsokat. Külsőnkben, már semmi nem emlékeztet a múltra. Fülbe súgva adjuk tovább egymásnak: „Jákob annyira szerette Rákhelt, hogy a 14 év 14 napnak tűnt csupán. Szeressük Jézust, és napokra zsugorodnak éveink.”

A rácson túl kémlelem az otthonunk. Elvonulnak a drága arcok: feleségem, András, Peti, Hugi, Lidi, István, Feri, Pali... Nem bírom ki. „Temetni kell” – mondja Papp Anti, a 20 évet kapott földműves. Ő mondja nekem, a papnak. És akkor ott lélekben, Isten előtt eltemettem őket, átadtam *neki* az egész családot. Felszabadultam. A régi gyülekezetem helyett új, a börtön sokféle megkínzottja. Pár osztályos fiatalok, egyetemi tanárok, költők, művészek, közönséges gyilkosok, papok és tábormokok. Eltemetett családom helyett most ezeket kell családtagaimként elfogadni. Közöttük csődöt mond minden teológiai tudományod. „Oly hangosan beszél az, aki vagy, hogy nem hallják azt, amit mondasz.” (kínai közmondás) Beszéljen hát a türelem, az alázat, a szeretet. Itt csak az a szolgálat érvényes, ahol a szolgáló rabja a raboknak. Türelemre bőven van alkalom. Itt végül is nincs rang, csak ember. A báró mocskos múltját teregeti, a tábormok remeg az őrmester előtt. Iszonyúan éheztetnek. A krumplit hajastól főzik, minden nap káposzta, s abból sincs elég. Ezt a parányit is meg kell osztani másokkal, azokkal, akik testalkatuknál fogva jobban szenvednek. Ilyenkor is, korgó gyomrom ellenére mondom: áldott legyen az Isten! Aki panaszkodik, lázad, az nem sokáig bírja. Összeroppan belülről. Depressziós lesz, s a rabtemetőbe kerül. Levélben megy haza, mondják gúnyolódva, szellemesen őrünk.

Hálával emlékezem azokra, akikkel ugyanolyan vádak alapján kerültünk börtönbe. Nagyvárad elítéltek nyolcan voltunk. A szalontai Patócs Erzsébet, városi tisztviselő, él munkásnak számított. Bizalmas telefonügyeletre őt hívták be. Megbízhattak benne. Mindent elvégzett, a megbízatáson felül is. Egyből azonban nem engedett. Hitéhez hűséggel ragaszkodott. A legvadabb sztálini időkben a kulákgyűlölet delelőjén, a faliújságban úgy ír a békéről, mint amelyet egyedül a megengesztelődés, a szeretet valósíthat meg. Beteglátogatásainak, az evangélium szelíd, halkszavú továbbadójának Szalontán mindmáig megmaradtak gyümölcsői. A bírósági tárgyaláson nem védekezett. 18 évi kényszermunkára ítélték. Példájából gyakran erőt merítettem. Forrón szeretett Megváltójához hasonlóan úgy vitetett a mézárszékre, mint bárány, és száját nem nyitotta meg (ApCsel 8,32).

Jakab Sándor, Kiss Sándor egyházunk presbiterei és gondnokai. Egyetlen bűnük a rendszer szemében: tették is, amit hittek. Segítőkészségük, Szentírásban való jártasságuk erőt jelentettek számomra. A romániai gulágon a nehéz földmunkához nem szokott testvéreiknek segítettek a Duna töltésének megépítésénél.

Lelkipásztorok négyen voltunk a nagyváradai csoportban: Szilágyi Sándor, Dézsi Zoltán, Karczagi Sándor és én. Mindenik a maga kegyelmi ajándékaival szolgált. Földi mérték szerint nélkülük nem élhettem volna túl a szenvedéseket. Engem gyakran kerülgetett a halál: súlyos vérszegénység, szédülés, ájulás. Ők megfellebbezték a halált és visszakönyörögtek az életbe. Bádogtányéromba a magukéból az enyémbé csempészték, ha volt mit, krumplit, parányi szalonna darabkát, pedig sokkal jobban éheztek, mint én. Erőszakoskodók voltak: még meghalni sem hagyták az embert.

Nyolc hónapon át Nagyváradon ugyanabban a cellában, a négyszemélyesben, nyolcasan-tízen is. A közös áhítat (Biblia nélkül), az együttimádkozás tartotta bennünk életünk pislákoló mécsesét. A keresztyén ember nem nélkülözheti a keresztyén közösséget. A diktatúra ezt a meleg fész-

ket akarta szétrombolni. „Mily jó és mily gyönyörűséges, amikor együtt lakoznak az atyafiak!” (Zsolt 133,1) A börtönben fokozottabban szükségem van a testvére. Saját magamtól is óvni, mert nagy mélység önmagának az ember (Ágoston). A jókedvű Néri Fülöp mondogatta gyakran: „Fogd meg a fülem, Istenem, mert eladlak, mint Júdás.”

Köszönjük meg a fülmegráncigáló testvéreinket.

A kegyelem, a börtönt is ajándékokkal rakta tele. A cellák pár négyzetméternyi világában a perspektívák kitágulnak. A mennyei dimenziók vesznek körül. „A börtönélet arra segít, hogy az ember a dolgokat igazi valójukban lássa.” (Oscar Wilde) Éhség, verés, büntetőcella, dermesztő hideg és pokoli hőség rásegíthetnek a nem romlandó értékek felfedezésére.

A nagyváradai börtönből társaimat a Duna melletti munkatelepekre szállították. Engemet, keményen megvasaltan, a szamosújvári börtön karanténjában helyeztek el. Egyedül maradtam. Nagyon megviselt az elválás. Az Igéből ezt a biztatást kaptam: „Nem vagyok egyedül, mert az Atya velem van.” (Jn 16,32) Úgy megrázott az Ige, mint egy égi áramütés. Az új, nagy szobacellában, a földszinti karanténban, fiatal, rövid vászonnadrágos (tél volt) rabok járták körül rabszokás szerint, az asztalt. Anyanyelvükön, románul, Jézus nevét dúdolgatták. Az ortodox egyházhoz tartoztak. „Oastea Domnului” (Az Úr serege) nevet viselték. Köztük volt egy fiatal és egy idős lelkipásztor is. Ennek az áldott, egyházon belüli ébredésnek Tudor Popescu, ortodox páásztor volt az elindítója. Nem tűrte meg magában sem az egyházuk, sem az állam. A mozgalom minden vezetőjét letartóztatták. A mellőlem elvitt testvéreim helyébe vagy 25 román hívő atyafit kaptam ajándékba: Nicolae Moldoveanu, Traian Dorz, Irnica Valer, a moldvai Arcadie és mások is segítettek példájukkal megállni a hitben. Amikor az osztásuktól is elkerültem, a dévai Teodor Nicolae Spurgeon-idezzel vigasztalt: „Isten gyermeke soha ne féljen a helyváltoztatástól, mert minden eleddig ismeretlen hely újabb és újabb áldásokat tartogat számára.”

Szabadulásunk előtt néhány évvel külön cellába gyűjtöt-

ték a lelkészeket és szerzeteseket. E szegregáció háttérben a keresztyén járvány megakadályozása volt. Féltették tőlünk a többi foglyokat. Nem volt ennek épp olyan valós alapja, mint a rendszer gondolta...

A szobacellába dobták be Wumbrand Richárdot, a hórihorgas zsidó keresztyént is. A megszeppent foglyok felé ez volt az első szava: „Az Úr ismét egybegyűjti az ő népét!”

Vajon megvalósult-e ez a prófécia? Itt az alkalom az igazi, börtöni szent ökümenére? Soha jobb alkalom; a szenvedő lelkipásztorok: magyarok, románok, svábok, zsidók együtt vannak.

A kolozsvári teológiát, a halálra ítélt Soós Ferenc, valamint Péter Miklós, Csatlós Csaba, Márton Attila képviselték. A lelkipásztorok közül: Nagy Péter, Fülöp Dénes, Antal Sándor, Dani Péter azok, akikkel hosszabb-rövidebb ideig együtt voltam. A bethánistaként elítéltek ezek: Fekete János, Szőke László, id. Lőrincz János, Dézsi Zoltán, Karczagi Sándor. A zsidó keresztyén egyházat az evangélikus Wumbrand Richárd jelentette. Voltak itt-ott kemény vitáink is, azokkal a lelkészekkel és teológusokkal, akik politikai okokból kerültek a börtönbe. A feszültségek ellenére önmagunk és egymás jobb megismerésére juthattunk.

Az unitáriusok közül dr. Simén Dániel teológiai professzor, a szelíd és nagy tudású Gellérd Imre és Szabó Dezső nevére gyakran tartottunk áhítatokat: hitben távol, emberként közel.

A római katolikus világi papok, szerzetesek szép számmal voltak, főleg ferencesek és jezsuiták. A dogmatikai kérdéseket nem vitattuk. Ők áhítatainkon nem vettek részt, de egyik-másik odafigyelt az evangélium üzenetére. Szőcs Izidor tordai ferencesen át, Isten (assisi) szegénykéjének jókedvű lelkisége megvidámított minket. Bennem maradt Fucsh Gábor († 1973) titkos ordinárius, Csutak László és Dukát József († 1986) zernyesti plébános neve. Több más lelkésszel együtt, azért kerültek börtönbe, mert nem csatlakoztak a rendszer által létrehozott gyulafehérvári békepapi mozgalomhoz és nem engedelmeskedtek az új vezetésnek. Dukát József hálásan maradt meg a családom emléke-

zetében, mert szabadulása után éppen abban a Lătești-i kényszertáborba került, ahová a családomat is száműzték. Tőle tudták meg az enyéim először annyi év után, hogy élek és Szamosújváron vagyok. A deportációban is sokat segített gyermekeimnek. Ő reá is érvényes az Ige: „Boldog, aki a nyomorultra gondol; a veszedelem napján megmenti azt az Úr.” (Zsolt 41,2)

Római katolikus lelkészek egész sora volt együtt a családommal: Eröss Lajos kolozsvári káplán, titkos ordinárius, Pál József bonchidai plébános, Csutak László káplán, Dénes Anna Szeréna kolozsvári szociális nővér. Róla jegyezte meg valaki az ítélethozatal alkalmával: „Egyetlen férfi volt a vádlottak között: Dénes Szeréna.”

A bibliai ökumené a börtön nyomorúságai között sem valósult meg igazából. Különböző felekezetek lelkészei inkább kis nemzeti, felekezeti gettókba húzódtak, még a miatyánkot sem tudtuk elmondani együtt.

A legbuzgóbbak a görög katolikus papok és szerzetesek voltak. Naponta együtt imádkozták el hangosan a rózsafüzért: Üdvözlégy Mária... Az ortodox egyház egy része 1700-ban egyesült Erdélyben a római katolikus egyházzal. 1948-ban a rendszer megszüntette rendeletileg a görög katolikus egyházat. Akik ellenálltak, börtönbe kerültek. Az egyesülési okmányt mindössze harmincvalahányan írták alá, a többiek összes püspökeikkel együtt a börtönt, a vértanúságot vállalták. Az ő helyzetük, a római katolikusokéval együtt abban különbözött a mienktől, hogy ők maguk mellett tudhatták püspökeiket. Kilencvenöt erdélyi katolikus pap került katonai bíróság elé. 71-et súlyos börtönre ítétek. Tízen meghaltak, kettőt kivégeztek. Az egyik Ábrahám Árpád torjai plébános. Az érmihályfalvi Sas Kálmán református lelkipásztort is kivégezték. Ugyanazon a vonaton vitték a kivégzett családját is száműzetésbe, mint az én családomat. Márton Áron erdélyi római katolikus püspök már a bolsevista rendszer legelején körlevélben biztatja papjait a felkészülésre, ellenállásra: „Számunkra is elkövetkezhetnek a hitvallói helytállásnak és a vértanúságot vállaló kitarításnak a napjai.” Őt magát is életfogytiglani börtönre ítélték.

Bizonyos értelemben másként szenvednek azok, akiknek püspökeik is a börtön kenyerét eszik, mint azok, akiknek feletteseik besegítettek abba, hogy börtönbe kerüljenek. Egyik püspökünk, a helyzetre jellemzően, elmondta azt a tragikus – humoros esetet, hogy egy alkalommal Bukarestbe utaztával magas rangú katonatisztekkel volt együtt. Beszélgetés közben kiderült, hogy ő püspök. Mire volt az általános megrökönyödés a tisztek között: ez teljesen ki van zárva, mert minden püspök be van zárva...

A Márton Áron féle körlevél református variánsban nagy szolgálatot tehetett volna népünk számára is.

A római katolikus helytállás példás volt ugyan, de közöttük is akadtak kollaboránsok, besúgók. Az egyiket éppen a börtönben érte utol a halál, a nevét nem írom ide, de Isten különös kegyelméből az volt az utolsó kívánsága, hogy annál a lelkésznel gyónhasson meg és annak a kezéből vegye fel az utolsó kenetet, aki éppen árulásának lett az áldozata.

Jellemző szervezetségükre, hogy a börtönbe vagy száműzetésbe került minden lelkipásztornak volt egy olyan esperesi körzete, amely őt imádságban hordozta, élelmiszerekkel és ruhával támogatta.

Hol voltunk mi ettől a támogatástól?

A papok cellájában nem annyira a dogmatikai, mint inkább a nemzeti kérdés jelentett feszültséget. Erdély kérdése itt is Páris almájának bizonyult. Wurmbrand megrótt a románság legnagyobb költőjét, Mihai Eminescut, egyik gyűlöletet hirdető verse miatt. Az ortodox lelkipásztorok oly hevesen megsértve érezték magukat, hogy csaknem megverték a merész kritikust.

Emlékeinkben hordozunk olyan hitben gondolkozó román papokat is, akikkel Erdély kérdésében is egyet értünk és akik imádkozó életükkel példánk lehettek.

Botladozó román nyelvtudásommal sorozatban számoltam be Molnár Mária (a Bethánia Szövetségből indult) missziói munkájáról, amelyet Mánus szigetén (Pitülu, Admiralitás Szigetcsoport, Csendes óceán) végzett. Áldott

szolgálatát vértanúként fejezte be. A második világháború idején ölték meg a japán megszállók.

Ilyenek hallatán mindnyájan elfelejtkeztünk felekezeti ellentéteinkről.

Voltak közöttünk olyanok is, akik nem fértek bele sablon-méreteinkbe. Wurmbrand Richárd ezek közül való. Nem szégyellte sem zsidóságát, sem a zsidókból támadt Megváltóját. Összesen 14 éven át volt a börtön lakója. Több éven át kivette részét a sötét magáncella borzalmaiból is. Románia minden nagyobb börtönét ismerte. Nem mindenki beszél róla elismerően és megértően. De az vesse reá a dogmatika, a fajiság vagy bárminek a kövét, aki végigjárta a börtönök bugyrait Jilava-tól, Pitești-en át Szamosújvárig. Szenvedését súlyosbította származása is. Átesett az első nagy, Sztálin-korszaki tortúrán, mint kommunista-ateista tért meg s fogadta el a Megváltót Messiásnak. Az, ami legmélyebb hatást tett rám páratlan nyelvtudása és tájékozottságán kívül, az hitének merészsége és találékonysága volt. Mindenkinék mindenné kívánt lenni, hogy valakit megnyerjen Krisztusnak. Humoros vallomása szerint az ördög ellen kész volt összefogni az ördöggel is. Ha orvoshoz vitték őreinek, az orvosnak is a Krisztusról beszélt. Hihetetlen furfanggal meglelte az utat az öt naponként elverő antiszemita vasgárdisták felé is. Legnagyobb ellenségének is odaadta utolsó orvosságát. Kemény kritikus is tudott lenni a római katolikusok felé is, de karácsony estéjén héberül énekelte nekik Mária énekét. Az ordító, s a papokat anyagiaknak, paráznáknak minősítő őrt azzal szerelte le, a vád ellen tiltakozó papok előtt, hogy a vádak elfogadta: – Igaza van őrmester úr, mi ilyenek vagyunk de ismerek egy papot, aki szerette a proletárokat, aki nem fogadott el pénzt semmiért, aki maga is szegény családból származott, aki az életét a kommunistákért is keresztre adta. Kérem, szidjon minket, csak Őt ne, hiszen az őrmester úrért is meghalt és feltámadott, hogy el ne vesszen.

Tanúja voltam ennek a jelenetnek s láttam a lecsendesedett őrt, akinek erre a bátor bizonyágtételre egyetlen ellenvetése sem volt. Ember volt ő is, Wurmbrand, mint mi,

neki is megvoltak a gyengeségei, de éppen esendőségeinket használja fel a kegyelem. Sokan voltak, akik tisztelték és szerették. Ezek közé tartozom én is. A végső kiértékelést a megértő szeretet, a gátlástalan „büdös zsidó”-zó gyűlölet és a vállveregető fölényeskedés (tévelygő) keveredésben, a végső szót *van* aki kimondja. Az, Aki volt, van, és Aki eljövendő. „Hallgasson minden test az Úr előtt.” (Zak 2,13)

A börtöntársadalom imázsához tartoznak azok is, akiket a történelmi egyházakhoz tartozók, egyszerűen leszektáznak. Az ember vagy akár egy csoport megítélésében nem mindig a helyes tan az igaz mérték.

Itt vannak a fiatal székelijehova tanúi. Vitatkozni nem igen kell velük de nem is szükséges, olyan képtelen a tanításuk, de nem lehet találni olyat köztük, aki megtagadta volna a hitét. Viszont tudunk olyanokról, akik a börtönben lettek Jehova tanúi. Az foglalkoztat: Hogyan jutottak ide ezek az ízes beszédű székelijehovák reformátusan vagy római katolikusan? Hogyan reménykedhetnek a pontos dátumra kitűzött Armagedon-i győzelemben és nem abban, Aki már győzött? Nem vagyunk mi, lelkipásztorok, és mint egyház is, felelősek azért, hogy ezek a fiatalok zavaros tanításba menekülve keressék életük, szegénységük, reménytelenségük végső válaszát? Még ha nem is akarnám, bizonyos tiszteletet nem vonhatok meg attól a fiatal ágytársamtól, aki már harmadszor ül börtönben és szó nélkül viseli szenvedéseit.

Nem vethetem meg azokat a szombatn dolgozni nem akaró adventistákat, akiket a verés, a börtöncella, a kiéheztetés sem tud megingatni hitükben. Hallom, hogy a gulágon meztelenre vetköztette az őt és belelőki egy tövisbokorba, de ez akkor sem hajlandó tolni a földdel rakott talicskát szombatnapon.

Igaz, korlátoztak, fanatikusak, szektásak azok a székelijehovák földi csoportba tartozók is, akik nem voltak hajlandók elfogadni, aláírni egyetlen hivatalos iratot sem. Nem kellett nekik a születés, a házassági, sőt a személyazonossági igazolvány sem. Egyetlen egy kihallgatási jegyzőkönyvet sem írtak alá, mert nem akarták magukra venni az általuk

sátáninak gondolt bélyeget. Még a börtönből való szabadulási levelet sem írták alá. Inkább a börtönben maradtak volna vagy fejbe lövetik magukat. Ők voltak az egyetlenek, akiket karhatalommal hoztak be, erőszakkal, de ugyancsak karhatalmi erőszakkal dobtak ki a börtönből.

Igaz balgák voltak ezek a sokgyermekes székely emberek, de nem vár-e bennünket sok meglepetés a mennyben? „Tetszik tudni – mondta nekem az egyik –, velem senki sem törődött. Én, bármilyen rendszer is volt, mindig a vesztesek oldalán álltam.” Eszembe jut a Debreceni-Egervölgyi hitvallásunk (1562) egyik mondata: „Nem mindenki van a látható egyházban, akit Isten magának elválasztott.”

Ne tekintse senki ezt szektavédelemnek. Valójában a sorsuk fáj és az a sok mulasztás, ami terhel. A szekták keletkezésének legfőbb okát a magunk, Krisztusra nem figyelő, nem Őt követő szektásságunkban lehet fellelni igazán.

A román baptista gyülekezetekben is voltak olyanok, akik tiltakoztak vezetőik állam-kollaboracionista magatartása ellen. Így kerültek börtönbe. Akikkel együtt voltam: Moisescu tanár Aradról, Iovin Mihály, Maldin Áron és mások. Nem voltak szektások. Egyszerűen többre vágytak a rigorózus szűkkeblűségénél és az élő Krisztus helyett kapott száraz tanoknál. A börtön területén együtt dolgoztunk némelyikkel. Iovin, általhaladva a rabok konyháján, aranyat érő sárgarépát, paradicsomot, savanyúságot „lopdosott”. Nagy részét velem etette meg, mert alig vonszoltam magamat a nehéz kövek cipelésében. A munkából visszatértünk-kor óreink mindenkit végigmotoztak, Iovin testvérem sohasem veszített rajta. Ez is a börtön egyik csodája. Bennem él a széles tájékozottságú, alázatos, szelíd Moisescu tanár is.

„Az égő máglya” nevű szervezetbe tartoztak a román értelmiségiek. Együtt voltam egy Párizsban tanult orvossal. Ő is ennek a keresztyén gondolkodású csoportosulásnak volt a tagja. A cellánkban egy fiatal rab egész éjjel nyögött fájdalmában. Reggel szemrehányást tettünk neki: miért nem segített a beteg. Ő erre így felelt: Sokan nem veszik figyelembe az igazi segítség módját. Egész éjjel imádkoztam érte.

Voltak idegbetegek, fantaszták, ködevők is. Ők a tipikusan homo absconditusok! Ilyen is van: rejtőzködő ember, a Deus absconditus mellett. A börtön betonszürke világa és rémségei elől mindenki igyekszik valamibe elrejtőzni. Menedékpótlók ezek. A védelem illúzióját adják csupán. Nagy kegyelem, ha rálelünk az igazira: „Uram, hozzád menekülök!” (Zsolt 143,9)

Egy volt román őrnagy katonatiszt aki már több mint tíz éve eszi a rabkenyeret, amikor reám lel, órákon át magyarázza abszurd látomásait. Romániát és az egész világot meg akarja menteni. Teljes részletességgel kidolgozta magában az új politikai-társadalmi és gazdasági rendet. Neki azért kellett börtönbe kerülnie, hogy felfedezze a kiutat. Különben elvész a világ. És egyre csak mondja, és mondja. Cellatársai már régen nem figyelnek rá. Új klienseket keres magának. Én újonc vagyok a cellában. Ha végighallgatnám, a beszámolójának egyáltalán nem lenne vége. Neki a meghallgatás túlélést jelent. Ő az abszurdba menekül. Különben csendes, békés rabtárs, nem utasít el, ha Krisztusról, az igazi menedékről szólok neki, ha egyáltalán szóhoz jutok...

Az alig húsz éves Tóth János katatoniás merevségével vigyázban áll az ajtó mellett egész nap. Senkihez sincs egyetlen szava. Kérdéseinkre sem válaszol. Minden segítséget visszautasít. Alig eszik valamit, érzéktelenné vált. A monotónia elmélyíti a szenvedést. Kiegett kora fiatalságában. Neki az élet már nem jelent többet, mint a rendíthetetlen vigyázban állást. Valami konok csak azért is, ellenállás van benne? A szenvedésbe menekül a szenvedés elől. Maga elé néz szüntelen s talán tudatának alatta így tiltakozik ronccsá lett élete miatt.

A börtön bútorgyárában volt franciaországi román nagykövet fiával dolgozom együtt. Denaturált szesszel, metil-alkohollal hígítjuk a fényező anyagot és körkörös mozdulatokkal fényszerítjük a bútorlapokat. Közben elmeséli tragédiáját. Korán bekerül a bukaresti narkós alvilágba. Román, előkelő bojár család sarja. Különben a választékosan művelt, egyre nagyobb dózissal csillapítaná ópiuméhségét.

Egy grammnyi a gyilkos porból óriási pénzbe kerül. Bőven kapható a fekete piacon. A konstancai kikötőbe érkezik az áru keletről. A porból egyre többet kíván a szervezet. Hazulról mindent elhord titokban és eladja. Apját közben elveszíti. Özvegy édesanyjának mindene egyetlen szem gyermeke. Mindent megtesz megmentésére, de minden hiába. Bánatába összeomlik. Halálos ágyán eskü alatt ígérteti meg fiával, legalább ennyi vigasztalás maradjon számára, hogy többé nem használja a port. A fiú mindent megígér, és alig temetik el anyját, újramez mindent.

Politikai okok miatt súlyos börtönre ítélik. Ha az ör pillanatnyilag nem figyel, vízzel hígított, idegroncsoló metil-szesszel csillapítja ópiuméhét. Tökrészezen verik, éhezteszik, büntető magánzárkába dugják. Semmi sem használ. Ha van alkalmja újramezdi. És nem csak ő. Sok rab, a bútorgyárban, megissza a magáét. Avatott kezek egyik műhelyből a másikba csempézik a halálos mérget.

Ez is menekülés. A kilátástalan életből egy még kilátástalanabba.

„Te vagy az én menedékem.” (Zsolt 61,4) Az egyetlen egy, s ha nem Ő, akkor van számtalan, de mind zsákutca...

A harmadik emeleti folyosón van egy nagyobb szobacella. Régi rabok tudják, hogy ide zárják a megbomlott egyensúlyú, az eszelős, a bolond és közveszélyes rabokat. Ők nem bírták a terheket. Talán nem is volt mivel (kivel hordozniuk). A szörnyűség az volt ebben a cellában: még tovább gyötrik, nyomorgatják egymást. Ez is menekülés: az örületből az örületbe. Talán igaza lenne Chestertonnak: az örület a legmagasabbrendű logika! Itt ez is csődöt mond.

A szurrogátumok, a szabadság pótszerei, szinte kifogyhatatlanok. Az évek óta kielégítetlen fiatalok, akár kevésbé fiatalok között. Elterjedt a homoszexualitás. Egy-egy nőies férfi mindig kapós. Féltekenységi jelenetek játszódnak le: civakodás, veszekedés. Még ha nem is kivitelezhető a vágy, de ott van a levegőben és megfertőzi az együttélést. Vannak régi foglyok, akik állítják, hogy a rendszer egyik kínzó eszköze, hogy aphrodisiacumot kevernek az ételbe, máskor meg brómot, ami csillapítja a felajzó idegeket. Mikor mit.

Vannak, akiket már csak a bosszú éltet: „Ha majd jönnek az amerikaiak...” Együtt dolgozom egy finom lelkű, művelt bukaresti egyetemistával. Huszonöt esztendő van a fején, fiatal jegyesként tartóztatják le s így menyasszonyától is elszakadt. Egy később letartóztatott társa hozza a hírt: látta a menyasszonyát szürkére ősziült hajjal, üveges tekintettel, alig húsz évesen járja Bukarest utcáit, keresi vőlegényét, ismeretleneket szólít meg: nem látták merre van Adrian... Adrian. Megőrült. Eszelősen bolyong. Nem bírta elviselni a huszonöt évet.

Adrian valóban választékos lélek. Az Igére is szívesen odafigyel. Időnként két ujját összefogja s úgy mutat. Többi társaival értik a jelt: „Două degete”, ami azt jelenti: csak két ujjnyi távolság a földtől. Nem többre, csak két ujjnyi távolságra lesz a kommunisták lába a földtől. Ha majd jönnek az amerikaiak...

A gyűlölet, a bosszú sem megoldás. Csak pillanatnyilag koncentrálja az erőt. Csak rövid távon éltet, hosszú távon energiát fogyaszt. Magyarázom neki: van ennél radikálisabb kivégzési mód is. Kíváncsian tekint reám. Az öldökléstől lihegő gyilkos Sault, a feltámadott Jézus Krisztus szeretetével végezte ki. Az ellenséget nem elég megsemmisíteni. Az igazi győzelem, ha barátainkká tehetjük őket. Úgy tűnik, járhatatlan út ez. A Krisztus útja. Naivság, és még sincs más. Ez a történelem egyetlen járható útja. Adrian, mondtam neki, én a kommunistákkal szemben is a szeretetre szavazok.

A mi ellenállásunk nem lehet más, mint amit J. P. Sartre így fejez ki: „Nem az a fontos, hogy engem mivé tettek, hanem az hogy mivé tettem én azokat, akik engem akartak valamivé tenni.” Pedig Sartre-ot nem lehet hívó kegyességgel vádolni. Valóban igaz, hogy az ember, az emberiség végső gondolkodási szövete: teológiai. Minden helyzet, amelybe belekerülünk kihívás. Alkalom a bukásra és a győzelemre egyaránt. Van olyan vitorlarendszer, amely az ellenkező irányból jövő szeleket is a hajó céljának megfelelően hasznosítja. Be kell fogni nekünk is a pusztító

viharokat a mi vitorlavásznainkba, hogy végül is a kívánt kikötőbe juthassunk.

A kavernás Lőrinc János, emberileg mit is mondhatna mást: – Jenő, megesznek itt bennünket a szekusok! – Mire Nagy Jenő, a marosvásárhelyi cipész testvérünk: – Azt hiszed János, miattuk kerültünk ide? Nem! Isten küldött ide minket! – És ez a halálos beteg Lőrincz János túlélte a börtönt, túlélte a rendszert. Jézust nem a szegek tartották a kereszten, mondta Szent Klára, hanem értünk való szeretete. Tartson bennünket is a börtön keresztjén iránta való szeretetünk. Ismételvegjük magunkban betonszürke cellám falai között: „Hűséges harcos nem érzi a maga sebeit, ha azokra tekint, amelyeket Ura érte hordozott!” (Clairvaux-i Szent Bernát)

A börtöni rémségek között is olyanok lehetünk, mint akik odamenekültünk, hogy megragadjuk az előttünk levő reménységet. Ezért lehet erős és reményteli a vigasztalódásunk (Zsid 6,18). Pállal együtt nekünk is immáron szabad elmondanunk: „Követséget viselek láncok között.” (Ef 6,20) Amikor rám nyitják a nehéz vasat, örömben a könnyem is kicsordul, s a mellettem álló fiatal székely öröm, csodálkozva kérdezi, suttogva, nehogy mások is meghallják: – Minek örül? – S akkor villant belém, bár méltatlanul: – Tudja – felelem én is, mint Pál –, követséget viselek Krisztusért láncok között!

Úgy érzem, hogy tisztelettel, egyetértéssel kísér vissza cellámba.

Tudom, egyféle bolondság ez, de a normális emberek nem tudják, hogy minden lehetséges. A világ, a szovjet rendszer bolondsága, csak Isten bolondságával védhető ki. „Az Isten bolondsága bölcsebb az embereknél.” (1Kor 1,25)

Vannak, akik a múlt emlékein rágcsálnak: a nagy murik, a gáláns kalandok, a dicső múlt kiszikkadt mocsaraiba menekülnek. Főleg az értelmiségi kategóriába tartozók, diplomások, ügyvédek, gyógyszerészek, arisztokraták. Van köztük báró is. Ki írjam-e a nevét? Bizonytalankodom. Talán nem is fontos. Maga a jelenség a lényeges. A le-

züllött magyar főrangúak képviselője, I. Ferenc József (1830–1916) császárunk és királyunk udvari apródja a bécsi udvar gáláns és pikáns eseményeivel táplálja a kiaszott fantáziákat. A bécsi udvar szexuál-politikai intrikáiról, történeteiről kitűnően informált. Mint beavatott, tudja, ki kivel volt szerelmi nexusban. Mikor, sőt, hogyan... Az udvari bállok, a velencei csilláros Burg (királyi palota) udvarhölgyeinek színes világáról, hercegi sarjak és diplomaták kulisszatitkaikról heteken át mesél. Nem is lenne ez kifogásolható, ha bele nem szóné állandóan a maga személyes kalandjait. Szinte csámcsogja már penészes sztoriit: romániai kastélyában, a nagy bulik alkalmával, hogyan estek meg a falusi szép szolgáló leányok! A dzsentrí dzsentróid belső világba láthattunk be. Milyen szórakoztató is lehetett spiccesen felülni a kastély várfalára s célba löni az estére hazaballagó malacokra, süldőkre, netán a konda apaállataira! Igaz, mindenkinek elegánsan megfizették a kárt. A paraszt befoghatta a száját: a kártérítés mellett megehetette saját kilőtt disznáját is. Jó vásár, nemde? Hát a megaláztatás mibe került? A meggyalázott emberi méltóság árát ki lehetett-e fizetni előkelő gesztussal, pénzzel?

Előkelő cellatársunk ösreformátusnak vallotta magát. Templomba nem járt, de valami egyházkerületi főtisztséget is viselt. Az ilyenek nem szívesen hallgatták a vasárnapi igehirdetést, amelyet, börtöni körülmények között, ágyaikon ülve halkán elmondhattunk.

Egy gyógyszerész előtt is állandó megvetés volt az Isten beszédének az osztályrésze. A Biblia azért volt előtte elavult, mert szabad életének kalandjai még a börtön nyomorúságai között is elevenen éltek benne. S bennünket is igyekezett „szórakoztatni”. Lépre mentem, amikor halálos ágyához hívtam, hogy közölje velem az utolsó kívánságát. Azt gondoltam: itt a nagy alkalom! Egy rabtársam megvallja bűneit és Istennel megbékélve szállhat alá jeltelenül a foglyok sírjába. Biztattam őt: az Isten kegyelmes a bűnbánóhoz. Nem is kellett sok biztatás. Halk hangon kibökte: - Utolsó kívánságom az, hogy még egyszer, mielőtt örökre lecsukódna a szemem jóllakham zafatos, paprikás pör-

költtel, borjúpörkölttel. – Szinte meghűlt bennem a vér: hogyan kerülhet egymás mellé a borjúpörkölt és a halál?! Rezigánszán kérdeztem: – Egyéb utolsó kívánsága nincs? – De van – sóhajtotta halkán –, egy nagy pohár habos sör!

Távolról sem akarnék általánosítani. Voltak tiszteleltre méltó, hitükhöz ragaszkodó, az Isten beszédét szívesen meghallgató arisztokraták és értelmes értelmiségiek. Ezek közé tartozik, többek között, a kolozsvári báró Bánffy István és Kun József magyar irodalom szakos tanár. Mindvégig szép emlékeim maradtak.

Őreink és a besúgók is a börtöntársadalom imázsához tartoztak. Ez is tarka világ. Vannak közöttük szadista gyilkosok, nagy verők, akik kéjelegnek mások fájdmájában. Nagy részük az alkoholisták világából verbuválódott. De vannak csendesek, akiknek ez a foglalkozás mindennapi kenyerük, szinte olyanokkal is találkoztunk, akik inkább könnyíteni akarták fogságunkat. Egyrészt ott vannak a Polonic-típusúak*, akik mindenbe belekötnék és túlteljesítik a kínzás normáját. Ki-kiszólítanak egyet-egyet, csak úgy találomra, a rabok közül, s a többiek a cellában hallják a tompa ütések és az elhaló jajokat. Mert a folyosón csendnek kell lenni...

De vannak mások is, Pop őrmester, ránk-ránknyitja időnként a cellánk ajtaját és békességesen elbeszélget velünk. Kik vagyunk, van-e feleség, család és miért kerültünk ide? Ez az emberséges hang is üdítő számunkra. Akkor értettük meg igazán, miért is írta Pál, hogy Filippiben a börtönőr emberségesen bánt vele (ApCsel 16,33; 27,3).

Az „angyal-csináló” sötétbőrű őrmester a kivégzéseket juttatta eszünkbe. Istrate, a tanítóból lett börtöntiszt kéjelegve csapott ököllel minden ok nélkül Nicolae Moldoveanu hamuszürke arcába. A Şomlea testvéreknek már a nevével is irtózott minden rab.

Későbbi sorsukban beteljesedett rajtuk az ítélet: elzüllettek és öngyilkosok lettek sokan. A kényszermunka-tá-

* Polonic – rom. szó szerinti jelentése: merőkanál; itt zsargonszó, a börtönszakács gúnyneve

borban (Salcia Grădini, Periprava, Stoinești, Grind, ...) volt rá példa, hogy az egyik őr hitre jutott és titokban megkeresztelte egy lelkipásztor. Istennek beszéde a börtönben sincs bilincsbe verve (2Tim 2,9).

A rendszer főerősségének számítottak az informátorok, a besúgók is. Mindenkiről és mindent tudni akart a román titkosszolgálat és evégből hatalmas információs hálózatot hoztak létre. Beépített emberei mindenütt ott voltak és mindenről a legpontosabban be kellett számolniuk. Nem volt egyetlen gyűlés, testület, vallási, sport-, irodalmi, művészeti esemény, ahol a besúgók jelen ne lettek volna. De még ez sem volt elég. A legfejlettebb lehallgató műszaki eszközökkel mindenütt, mindent ellenőrzésük alatt tartottak. Ha ugyanis szükség volt rá, személyek magánházait is „elposzkásították”. Így a kihallgatások során, gyakran hivatkozott pökhendin a kihallgató tiszt: Valljon, valljon, mert úgyis mindent tudunk! Valóban sok mindent tudtak, akár egyéni, családi intimitásokat is, de azért mégsem tudtak mindent.

A mi csoportunkról információik nagyon hézagosak voltak. Püspökünknek el is mondta egy vallásügyi hivatalnok: azért is le kell tartóztatnunk őket, mert nem állíthatjuk közülük mindenkire egy-egy emberünket. Erre nem is volt szükségük. Mi magunk voltunk önmagunknak legpontosabb informátorai. Semmi titkunk nem volt. Nem szégyelltük az evangéliumot. Hogyan is tehattük volna ezt, amikor az, Isten hatalma minden ember üdvösségére! Olyanok lehettünk, mint egy nyitott könyv, amelyet olvas és ismer minden ember. Még az is megtörtént, hogy kihallgatóm, Stănculescu, azzal vádolt, hogy a bibliaóráinkon, Szalontán nyolcvanan-százan is összegyűlnek. Nem pontosak az értesüléseik – válaszoltam. Erre feldühödött s úgy éreztem csak azért is meg kell mondanom: Templomi bibliaóráinkon 500-an és 600-an is voltunk...

A besúgásnak meg volt a maga bére is. A börtönön kívül a havi Júdás-pénz, egy-egy jobb állás, jövedelmezőbb parókia s egyéb juttatások. A rab besúgók több ételt, melegebb takarót és ruhát kaptak. A többi rabok részéről mély

megvetésben volt részük. Időnként ez tettekben is megnyilvánult: véresre verték őket szobatársaik. Az örök megtorlása is iszonyúan kegyetlen volt. Ezeknek a megtévedteknek az volt a tragédiájuk, hogy alkalmazóik is nagyobb részt lenézték és megvetették őket. A besúgást szerették, a besúgót utálták. (Napóleon mondása) Dávid besúgójának, Dóégnak (Idomeus) sorsára jutottak. „Szereted [...] a hazugságot inkább, mint igazságot szólni. Szeretsz minden ártalmas beszédet [...] Meg is ront az Isten téged, teljesen eltakarít, kigyomlál téged [...] és kiszaggat téged az élők földjéről.” (Zsolt 52,5-7) Ez a prófécia teljesedett be rajtuk. Valóban rettenetes az élő Isten kezébe jutni! (Zsid 10,31)

Az agyimosás a diktatúra idejében nagy divat volt, és az úgynevezett átnevelés, szintén. Ennek, nagyjából két időszak volt. Az egyik a rendszer elején, a sztálini időkben. Rengeteg áldozata volt ennek a szörnyűségnek. Az volt benne a sátáni, hogy magukat a rabokat, főleg a fiatalokat használták fel az átnevelés eszközeként. 1948-ban körülbelül 1000 egyetemi hallgatót tartóztattak le és rendszeres átképzésnek vetették alá őket. Éheztetéssel, kínzásokkal, pszichológiai ráhatásokkal teljesen kivetkőztették eddigi értékrendjükből. Meg kellett utálniuk mindent, ami addig szentnek számított. A börtön legveszedelmesebb járványa a bizalmatlanság volt. Ezekből a szerencsétlenekből kerültek ki a szadista átnevelők. Az átnevelés börtönközpontja Pitești és Szamosújvár volt. Az volt a célja, hogy a rabokat hamis büntudatra és önmaguk megutálására kényszerítsék, a személyiség teljes morális szétesése következzen be. Így már könnyen kezelhetőkké lettek.

Az agyimosás főleg az Istenben vetett hitre irányult. Mindent lábbal kellett tiporni, ami szent. Az egyház imáit és himnuszait obszcén, káromló szövegekkel énekelték és énekeltették. A megaláztatás minden formáját alkalmazták. A rabok foguk közé szorított ronggyal kellett felmossák a cella piszkos kövezetét. „Ha nincs Isten, akkor minden megengedett” – mondatja Dosztojevszkij Karamazovval.

Emberi erővel nem lehetett ellenállni a démoni erőknek.

Egyetlen ellenszere volt az agyimosásnak: a hit, amely halálra való hűségre szánta magát.

Mi az átnevelésnek a második hullámába kerültünk. 1959 őszén vittek Nagyváradról Szamosújvárra. Pár héttel azelőtt nagy megpróbáltatáson mentek át a foglyok. A felső emelet rabjai fellázadtak méltatlan sorsuk ellen. Levették az ablakokról a faszalukat, kirúgták az ajtókat. A lázadásnak hatalmi erő vetett véget. A végeredmény 14 halott és több száz sebesült volt. Ez a lázadás kemény megtorlásokkal járt és kihatott a későbbben jövők sorsára is. Rengeteget éhezünk. Betört ablakú, fűtetlen cellában teleltem át egy szitává koptatott rossz rabruhában. Naponként azt kellett hallanunk: – Banditák vagytok, a rendszer ellenségei, itt fogtok megdögleni az utolsó szálig.

Egy nap arra ébredtem, hogy a börtön folyosói cserepes virágokkal voltak díszítve. Őreink durva stílusa alábbhagyott, az élelmezés javult. Időnként politikai tisztok jelentek fehér papírlappal a kezükben, s arra biztatták a foglyokat, hogy írjanak kérvényt ügyük felülvizsgálata érdekében és kérjék büntetésük leszállítását vagy akár elengedését. A kérvénybe be kellett írni, hogy a rendszer elleni bűneiket megbánták. Sokan éltek is ezzel a lehetőséggel, s azt is tudatták velünk, hogy némelyek már hazamentek, vagy büntetésüket minimálisra csökkentették.

Iszonyúan nehéz volt a küzdelem: néhány sorba kerülne s máris lehetne reménység a hazamenetelre. Anélkül, hogy bárkit is elítélnénk „bűnbánatért”, a mi csoportunkból, tudomásom szerint, senki sem élt a kérvényírás lehetőségével. Úgy éreztük, hogy fokozottabban kell vigyázni a virágos és kegyelmi kérvényes csábításra. Noha egymástól nagy távolság választott el, csoporttársaim szinte kivétel nélkül a Duna-deltában építették a szocializmust, egyformán gondolkoztunk: Isten felé van megbánni valónk, de a rendszer felé nincs. Sőt! Nem bánhatjuk meg azt, hogy szolgálatunkhoz, az evangélium ügyéhez ragaszkodtunk. Igazi bánni valónk, hogy nem jobban, nem teljesebben, nem oda-szántabban végeztük felülről való megbízatásunkat. Nem bánhatom meg a közös imádkozást, a testvéri közösséget.

Hogyan írhatnám le, hogy vétkeztem: a családom, egyházam, népem, sőt az egész világ ellen, mert a rendszer elleni magatartásommal a kizsákmányolást segítettem elő és részese vagyok a proletárok nyomorának, a gyarmatosító kapitalisták kegyetlenkedéseinek, a második világháború kitörésének...

Ez a virágillatos átnevelés éppen ezt akarta elérni és sokban el is érte. Igazi bünbánatomat kellene leírni, de talán ez provokáció lenne.

Ezentúl már könyveket is kaphattunk a börtönkönyvtárból, főleg az ateista irodalom klasszikusait olvashattuk. Kiéhezettek voltunk a betűre s éppen ezekben a könyvekben leltünk rá bibliai idézetekre, amelyek után olyan régóta szomjaztunk. Amikor rájöttek, hogy miért olyan kapósak ezek a keresztyénséget cáfoló könyvek, többé nem kaptuk őket. Még filmet is vetítettek; a börtön aulájában gyönyörködhattunk a szocializmus pazar győzelmében s abban, hogyan áraszsa el Hruscsov atyai csókjaival az ürrepülő Gagarint, aki az űrben, nyilatkozata szerint: nem találkozott az Istennel... Később halálos baleset érte. Ha előbb nem, akkor már biztosan találkozott...

Újságot is olvashattunk. Megszervezték a rabok zenekarát. Volt színpad, mikrofon, műsor. Eşafod* és színpad! Milyen közel is van a kettő egymáshoz. Cirkusz is volt. Csak ki kellett állni a mikrofon elé, s az igazgató, a tisztek, az örök és a rabok sokasága előtt, a zene által megpuhított idegeinknek engedve elsírhattuk életünk legnagyobb tévedését: vétkeztem a párt és kormányunk ellen és nem vagyok immár méltó, hogy... Bőven akadtak is ilyen tékozló fiak, akik megbánták a múltat és rövidesen rabruhájukat a régi civilre cserélhették át. „Szabadságra vagyunk ítélve, ugyebár – mondjuk Sartre-val –, de arra is, hogy értelmet adjunk a dolgoknak.” És itt éppen az értelmetlennek látszó hívő hajthatatlanság volt az értelem. Ekkor válik nyilvánvalóvá a Jel 13,9. „Itt van a szentek békességes túrése és hite.” (Jel 13,10) „Itt van a bölcsesség!” (Jel 13,18) Egy-

* eşafod – rom vérszékely, vesztőhely

szer már részesültünk a felülről való bocsánatban. Most bocsánatot kérjünk ezért a bocsánatért?

A hugenotta Coligny admirális mártírsírján Párizsban ez a felirat áll: „*Rendíthetetlen maradt, mert látta a láthatatlant!*”

A hitben mindvégig állhatatos rabok névtelen sírjaira is rákerülhetne hugenotta ősünk epitáfiuma.

A szamosújvári központi börtönből viszik a rabokat kényszermunkára a Duna-deltába. A legyengülteket ide hozzák vissza. Egy nap egy visszahozott rab fülembe súgja: „Ne ijedj meg, családodat a Deltába deportálták.” Megdöbbenek, de nemsokára hallom az Igét: „A világban lévő atyafiságatokon ugyanazok a szenvedések telnek be.” (1Pt 5,9) Hálát adok Istennek. Egész családom hordozhatja Jézus sebeit.

Égi jeladások és áldások vettek körül nap mint nap, úgy ahogy mondta valaki: a világ minden sötétsége sem képes kioltani egyetlen szál gyertya fényét.

A börtön vasrácsos ablakait kívülről faszaluk „ékesítették”. Ezekkel nem lett biztonságosabb a börtön, viszont sötétebbek lettek a cellák. A napfénynek sem volt szabad besütni reánk. A napot az éjjel-nappal égő villanykörték helyettesítették. A zsaluk mozdulatlan lapjai a normálissal ellentétbe csak fölfelé engedtek némi kitekintést, a fákra, emberekre semmiképpen. Valaki felfedezte: nézzétek, még a rácsok is arra tanítanak, hogy szemeinket az égre emeljük, ahonnan jön a mi segítségünk (Zsolt 121).

Még a temető is égi jeladássá vált számunkra. Börtönünk a város régi temetőjének tőszomszédságában volt. A zsidók a temetőt az élők házának nevezik. Időnként ide is temetkeztek. A temetési igehirdetéseket nem hallottuk, de a gyülekezet énekét igen. Bensőnkben velük együtt énekeltük:

*Tudom, az én Megváltóm él,
Hajléka készen vár reám;
Már int felém és koronát
Ígér a földi harc után.*

*Tudom, hogy közel Mesterem,
Az óra fut a napközel;
Elébe állok csakhamar,
Meváltó Jézusom, jövel!*

Halottak estéjén sok-sok picit gyertyaláng üzente egyik züricki torony feliratát: „*A halál biztos, az órája bizonytalan, nem halunk meg egészen!*” Még az árok is, itt-ott égő gyertyácskák fényével biztatott.

Az ide szállított rabokat ez a felírás fogadta, Dante Poklára emlékeztetően: „*Akik itt beléptek, hagyjatok fel minden reménnyel!*” Beljebb, a börtönné alakított, Martinuzzi Fráter György (1482–1551) pálos szerzetes, nagyváradi püspök, Erdély helytartójának 1542-ben épült gyönyörű kastélyának főbejáratán olvashattuk a kőbe vésett antik felírást:

DOMINUS ADIUTOR ET PROTECTOR MEUS,
QUEM TIMEBO?

Ez pedig azt jelenti: az Úr az én segítségem és védelmezőm, kitől félek?

Íme, Dávid király 3000 éves Zsoltárának verse biztat.
Égi jeladások...

Bőséges volt a szenvedésünk, de bőséges a vigasztalásunk is. Amikor a börtön kőfalának javítására kivezényelték a cellákból is a foglyokat, bizony nem véletlen, hogy éppen az én kőfalszakaszom irányába tart egy csíkos ruhás, és benne Szőke László atyámfiát ismerem fel. Együtt keverjük a sarat, szó nélkül rakjuk a köveket és halkán, hogy csak az Ég hallja, végigimádkozzuk a kőrakást. Talán Nehémiásék is így építették valamikor Jeruzsálem kőfalát.

Cellám ablakában egy parányi kis hangyácska biztatott... Megosztottam vele kenyerem morzsáját és ő hálásan cipelte társainak a bolyba a nálánál sokkalta súlyosabb morzsát. Nem adta fel a küzdelmet, míg végre eltűnt egy parányi résen. De még ezzel sem érte be a kis szabad társam. Másokat is a cellámba csalogatott, s így nem voltam munkanélküli. Boldog az a szolga, aki kiadja élelmüket házanépeinek a maga idejében (Lk 12,42). Ők lettek az én há-

zanépem. Hálás voltam értük. Hangya a csüggedés ellen! Minden tiértetek van! Még a hangyák parányi világa is, égi jeladás...

A bátorítás eljutott hozzánk nem csupán anyanyelvünkön. A többségiek nyelvén is. Ott leltem román testvéreket is, akikkel együtt hihettünk és reménykedhettünk reménység ellenére. Hónapokon át aludtam egy ágyban fejtől-lábtól Darabán görög katolikus lelkésszel. Gyakran arra ébredtem, hogy magyar református lelkipásztor társának tarkogatja a lábát, nehogy megfázzon. Magyar-román barátság egy börtönágyon...

A csüggedés mocsarából gyakran kiemelt egy-egy bevillanó példaadás az egyháztörténelemből. Jean d'Arc mellett harcoló egyik kapitánya így imádkozott: „Tarts velem Uram, amint én veled tartanék ha a Te helyedben lennék, amint Te az én helyemben vagy!”

A szenvedés addig nehéz, amíg értelmetlen. Barth Károly egyik megállapítása sokat segít azon, hogy értelmesen tudjuk vállalni a terheket: „A szenvedés nyilvánvalóvá teszi, hogy Isten nem játszik velünk és nemcsak megváltásunkat, hanem megengesztelődésünket is halálos komolyan veszi. A megigazítás életünk, a megengesztelődés halálunk.”

Áll az Ige is, ami az 1Kor 7,29-31 verseiben van megírva. Gyakran előfordul a „mintha”: „Akiknek van is feleségük, úgy legyenek mintha nem volna. És akik símak, mintha nem símának; és akik vigadnak, mintha nem vigadnának; akik vesznek, mintha semmijük sem volna. És akik élnek e világgal, mintha nem élnének, mert elmúlik e világnak ábrázata.” Hozzá tehetjük: akik börtönben vannak, mintha nem lennének..., mert elmúlik a világ vasrácsos ábrázata.

A mintha-állapot emberi erőből, önszuggeszióból meg nem valósítható. Istennek ajándéka ez. És ekkor, még az öröm is átjárt bennünket. Jézus azt mondta tanítványainak: „Senki el nem veszi tőletek a ti örömötöket.” (Jn 16,22) Nem azt mondta, hogy nem is akarja elvenni. Nem! Sőt, mindent megtesz arra nézve, hogy elvegye, de nem fog sikerülni neki. Az öreg Haydn-t megkérdezték: miért olyan ví-

gák melódiái? Ő így felelt: „Mert valahányszor Őrá gondolok az öröm betölt.”

A francia forradalom egyik jelmondata ez volt: „Legyetek realisták: higgyétek a lehetetlent!” Ennek Ben Gurion-i változata: „aki nem hisz a csodában, az nem reális ember”.

A börtönben is vannak helyzetek, amikor Istent sem értjük. Hogyan is érthetném azt, Aki érthetetlen. De ott, ahol nem értünk, még mindig van lehetőségünk. Az, hogy imádjuk! (Ágoston)

Ne hagyjuk ki ezt a lehetőséget.

Isten jeladásai: az Ő beszéde, az Ő szava, melyek feloldanak a félelem görcseiből. A félelem ellenszere a szeretet. Szabad már a mi ellenségeinket is szeretni. Akit szeretünk, attól nem félhetünk. A félelem az ember átka. (Dosztojevszkij) Ő is átélte ezt az átkot.

Isten az időnek is Ura. 1964. augusztus 4-én, a legutolsó csoportban ugyan, előttem is megnyílik az út hazafelé. Családomat az egyik gyülekezet kicsi, szalmatetős parasztházában lelem meg. Csontra-bőrre lesoványodva, énekszóval, a 126. Zsoltár verseivel köszöntöm őket, hat év és két hónap után:

*Mikor visszahozta az Úr Sionnak foglyait,
Olyanok voltunk mint az álmodók.
Akkor megtelt a szánk nevetéssel,
Nyelvünk pedig vigadozással
Hatalmasan cselekedett velünk az Úr,
azért örvendezünk!*